

ТАЄМНИЦІ РОДИНИ БОГОМОЛЬЦІВ

Богомолець Ольга Вадимівна

Професор Харківського національного медичного університету, професор Академії Сілезії (Польща),
Заслужений лікар України,
Народний депутат України VIII скликання

24 травня 2023 р. виповнилося 142 роки з дня народження мого прадіда, президента Академії Наук України (1930–1946) Олександра Олександровича Богомольця (1881–1946). Доля і історія нашого роду його берегли. В часи репресій, коли безліч науковців потрапили в кращому випадку за ґрати, академік Богомолець зумів не просто врятуватись, але й врятувати багатьох талановитих і обдарованих людей.

Головною причиною було походження Олександра Олександровича. Попри те, що його батьки народились у шляхетних сім'ях, вони відкрито виступали проти царського режиму, за що і були покарані. Його мати, Софія Миколаївна, була одним з керівників «Південно-російського робітничого союзу». А ще надто важливими і потрібними радянському режиму були праці прадіда.

Втім, він пережив найстрашніші часи – встояв під вогнем доносів, і зберіг при цьому, попри державну боротьбу з «буржуазним націоналізмом», незамутнену українську душу.

В чергову річницю з дня народження академіка Олександра Богомольця хочу поділитися деякими невідомими фактами з його життя та історії нашої родини. Я збирала її по краплинках, тому що знати історію сім'ї в часи радянської влади було небезпечно, от і нищилися всі важливі історичні документи.

Український шляхтич

У радянські роки, вшановуючи пам'ять Олександра Олександровича, офіційна преса зі зрозумілих причин не афішувала його походження. А був він, в першу чергу, дворянин. Наша сім'я – давній польсько-литовсько-український шляхетський рід гербу «Помян». Його коріння сягає часів Великого князівства Литовського. За документами наш рід вдалося прослідкувати до середини XV століття. А на територію України мої прашури переселилися у другій половині XVII століття.

І вже поготів за комуністичних часів родина змушена була приховувати інформацію про багатьох інших наших родичів. Наприклад, двоюрідних братів прадіда.

Одним з них був генерал-хорунжий Української Держави Вадим Богомолець (1878–1936), автор єдиного закону України про флот.

Вадим Михайлович Богомолець (1873–1936), двоюрідний брат О.О. Богомольця, генерал-хорунжий Української Держави. Одружений на Софії Георгіївні Тихоцькій (1878–1947), онуці адмірала російського флоту Петра Рікорда. Фото 1911 р.

Інший двоюрідний брат – генерал-лейтенант Миколай Богомолець (1871–1951) – білогвардієць, товариш по зброї відомого борця проти більшовиків, отамана Семенова.

Дружина академіка, моя прабабуся, Ольга Тихоцька (1891–1956) була спадкоємицею шляхетського роду Тихоцьких гербу «Наленч» та правнучкою адмірала імперського флоту Петра Рікорда (1776–1855).

Миколай Федорович Богомолець (1871–1951), генерал-лейтенант артилерії. Воював проти більшовиків на Далекому Сході під командуванням отамана Семенова

*О.О. Богомолець з сином Олегом, двоюрідним братом Вадимом і його дочкою Ніною. 1913–1914 рр.
Жінка перша справа – Софія Георгіївна Тихоцька (Богомолець), дружина Вадима Михайловича
Богомольця. Друга праворуч – її сестра, Ольга Георгіївна Тихоцька (Богомолець),
дружина Олександра Богомольця*

Вільна людина, народжена за ґратами

Майбутній президент української Академії Наук, який вважав свободу однією з базових цінностей, народився за тюремними ґратами.

Мати майбутнього академіка, Софія Миколаївна Богомолець (1856–1892) зі шляхетського дому Присецьких гербу «Новина», потрапила до Лук'янівської в'язниці вже вагітною. Софія Богомолець була однією з лідерів української революційної організації «Південно-російський робітничий союз», яка славилася своїм «українофільством».

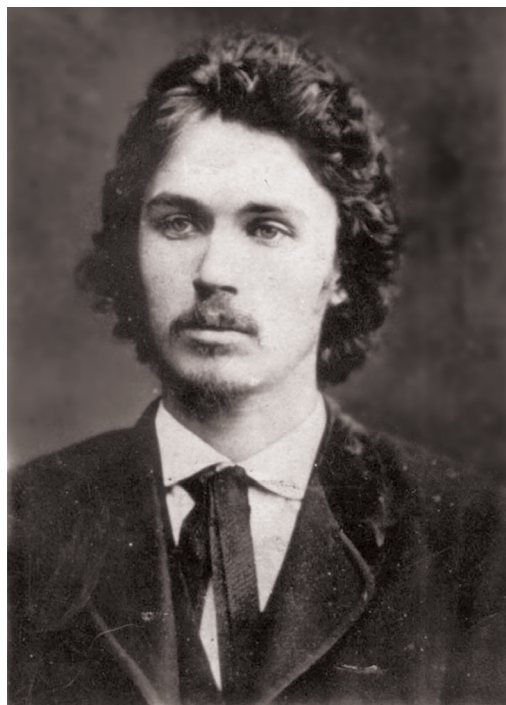
Політиком був і брат Софії – дядько Олександра Богомольця – Іван Миколайович Присецький

*Лук'янівська в'язниця –
місце народження О. О. Богомольця.
Фото близько 1906 р.*

*Софія Миколаївна Присецька (Богомолець)
(1856–1892), мати Сашка. Одна з лідерів
«Південно-російського робітничого союзу».
Отримала смертний вирок, який був заміненний
на десять років каторги в Сибіру*

*Олександр Михайлович Богомолець (1850–1935),
батько Сашка. Революціонер-народник.
Земський лікар, засновник медичної династії
Богомольців. Відбув півторарічне тюремне
ув'язнення і трирічне заслання під наглядом*

(1858–1911). Він обирався до складу Державної думи I скликання від партії Конституційних демократів («кадетів»). Він же розробляв проект української лівої федералістської партії «Вільна спілка» разом з Володимиром Мальованим та Михайлом Драгомановим.

Перша і остання зустріч

Це, мабуть, найсумніша історія про мого прадіда. Від неї в мене досі щемить серце. Бо свою матір малий Сашко Богомолець (саме «Сашком» його звала мати) побачив у дев'ять років.

Аби зустрітися з мамою, з якою його розлучили ще немовлям, він разом з батьком поїхав аж до Сибіру, до Карійської каторги. Там Софія Богомолець відбувала покарання у справі «Південно-російського робітничого союзу».

На той момент вона була вже безнадійно хвора на відкриту форму туберкульозу. Дочекавшись сина і чоловіка, невдовзі Софія Богомолець померла.

*О. М. Богомолець у вишиванці із сином
Олександром перед поїздкою на Карійську
каторгу до матері. Київ, 1890–1891 рр.*

Софія Богомолець. Січень 1881 р.
(5-й місяць вагітності)

Сашко Богомолець у 6 років. 1887 р.

Останнім бажанням Софії було, щоб її тіло поховали в Україні. Олександр Михайлович Богомолець (1850–1935) відправив прохання про це до Петербургу. Відповіді чекати довелося декілька місяців. Їх батько й син Богомольті провели в нетопленій хаті, де також перебувала труна з тілом померлої. Саме в той час Сашко заразився на туберкульоз, який врешті-решт передчасно обірве його життя.

Втім, очікування виявилось марним: зі столиці дозволу так і не дали. Занадто небезпечною була навіть пам'ять про Софію та її бунтарський дух. В «старій добрій» Російській імперії людина не мала права розпоряджатись собою навіть після смерті. Тож моя пра-прабабуся похована у Сибіру, на Карійській каторзі. Але точне місцезнаходження її могили невідоме.

«Небезпечний напрямок думок»

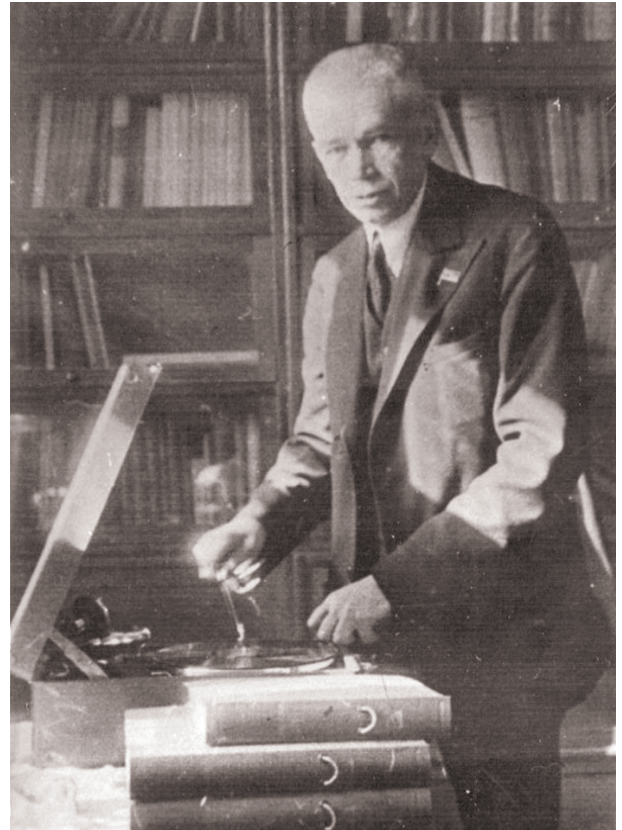
Коли матір загинула на каторзі, а батько перебував під поліційним наглядом, відбувши півторарічне тюремне ув'язнення і трирічне заслання – не дивно, що Сашко не любив царський режим і зростав вільнодумцем. Успіхи в навчанні не гарантували моєму прадіду захист від неприємностей. Гімназист Богомолець був виключений з Кишинівської чоловічої гімназії з офіційним формулюванням «за небезпечний напрямок думок».

З великим трудом родичам вдалося влаштувати хлопця до 1-ї Київської чоловічої гімназії, яку він закінчив з відзнакою. Це попри те, що мав дуже слабе здоров'я і часто хворів – давався взнаки туберкульоз.

Вже будучи студентом, Богомолець-молодший декілька разів опинявся на межі виключення спочатку з Київського, а потім з Одеського університету, через участь у акціях на захист прав студентів.

Олександр Олександрович Богомолець – завідувач кафедри патологічної фізіології медичного факультету 2-го Московського державного університету. 9 грудня 1925 р.

О. О. Богомолець вдома у робочому кабінеті. 1936 р.

Ким міг би стати Олександр Богомолець

Криміналіст

Олександр Олександрович спочатку взагалі не планував пов'язувати себе з медициною. Він мав намір стати адвокатом-криміналістом. Тому вступив до юридичного факультету Київського університету Св. Володимира. Згодом розчарувався в юриспруденції й перейшов на медичний факультет.

У 1901 році за порадою свого викладача, тодішнього завідувача кафедри загальної патології професора Володимира Підвисоцького (1857–1913), переїхав разом з ним до Одеського Новоросійського університету.

Скрипаль

Відомо, що Олександр Богомолець-молодший мав абсолютний слух та музичну пам'ять і чудово грав на скрипці – попри хворобу Рейно, що проявляється у судинних спазмах пальців рук. Любов до музики прадід зберіг на все життя. Навіть під час написання наукових статей в його кабінеті звучали грамофонні записи Бетховена, Шопена, Чайковського...

Наймолодший доктор медицини

Свою першу наукову роботу – «До питання про будову і мікрофізіологію бруннерових залоз» – Олександр Богомолець опублікував у 1902 році, маючи лише 21 рік. Під кінець навчання в Одеському університеті він написав вже п'ять наукових робіт. В 1907 році Богомолець закінчив університет з відзнакою і в тому ж році став асистентом на кафедрі загальної патології Ново-

Олександр Михайлович Богомолець з сином Олександром, онуком Олегом та невісткою Ольгою Георгіївною Богомолець. Середина-друга половина 1920-х рр.

російського університету, а в травні 1909-го захистив докторську дисертацію «До питання про мікроскопічну будову і фізіологічне значення надниркових залоз у здоровому і хворому організмі». Опонентом мого прадіда при захисті був знаменитий фізіолог, академік Іван Петрович Павлов (1849–1936), який високо оцінив роботу молодого вченого. На момент захисту дисертації Олександр Богомолець було 28 років – він став наймолодшим в імперії доктором медицини!

Перездачі в Богомольця

Сучасники відзначали ерудицію, гострий розум Олександра Богомольця як викладача, його здатність простими словами доступно пояснити складний матеріал. Однак, це не заважало прадіду бути вимогливим екзаменатором. Зберігся екзаменаційний журнал Богомольця від травня 1919 року. З 998 студентів, зазначених у ньому, третина потворно здавали загальну патологію двічі, а 80 студентів – тричі й більше разів.

Фундатор медичної науки

Завдяки Олександр Богомолець, без перебільшення, виникла вітчизняна медична наука – принаймні, така, якою ми її знаємо. Саме він заснував у 1918 році перший медичний науково-дослідний заклад в колишній Російській імперії – Державний інститут мікробіології та епідеміології Південно-Східної Росії («Мікроб»). Для цього були перевезені обладнання, реактиви і препарати з так званого «Чумного форту» в Петербурзі. Ніхто за це не відважився взятися – справа була винятково небезпечною. Ніхто – окрім Олександра Богомольця.

*О. О. Богомолець (у першому ряду другий праворуч) з колегами.
Знімок, можливо, зроблений вже в Києві – після 1930 р.*

З'їзд патологів. 1923 р. О. О. Богомолець – у першому ряду сьомий зліва

Усього прадід започаткував п'ять медичних науково-дослідницьких закладів. Це Інститут експериментальної біології і патології та Інститут клінічної фізіології (пізніше об'єднані в Інститут фізіології ім. Богомольця, м. Київ), а також Київський диспансер боротьби з передчасною старістю, на базі якого пізніше був утворений нинішній Інститут геронтології.

Президент мимоволі

В липні 1930 року Олександр Богомолець був обраний президентом української Академії Наук. І тут не обійшлося без іронії долі: Академія була заснована гетьманом Павлом Скоропадським (1873–1945) – тим самим, який присвоїв звання генерал-хорунжого його двоюрідному брату, Вадиму Богомольцю. Сам прадід переживав про своє призначення. В листі до батька він писав, що воліє більше займатися наукою, аніж бюрократією. Однак саме завдяки Олександру Богомольцю АН УРСР була зреформована і набула такої структури, котру в загальних рисах і досі зберігає її спадкоємиця – Національна Академія Наук України.

Врятувався сам – врятує іншого

Олександр Олександрович Богомолець, хоча й був визнаний за життя владою, отримував від неї нагороди і звання, жодного дня не був членом комуністичної партії. Випадок тим більше унікальний, що його дворянське походження, за логікою сталінщини, вже мало б стати для нього вироком. Та прадід не лише врятувався від репресій сам, а й рятував своїх друзів та колег. Порятунком від лап НКВС йому були зобов'язані український демограф Михайло Птуха (1884–1961), фундатор української економічної географії Костянтин Воблій (1876–1947), математик Микола Крилов (1879–1955), фізик-ядерник Олександр Лейпунський (1903–1972).

О. О. Богомолець. Не раніше 1944 р.

Академіки Микола Бурденко і Володимир Комаров, письменник Олексій Толстой і академік Олександр Богомолець. 1944 р.

Олександр Богомолець також зміг, хоча й не надовго, відстрочити арешт видатного українського історика і сходознавця Агатангела Кримського (1871–1942). Вже після другої світової війни академік зумів домогтися звільнення з тюрми літературознавця, діяча одеської «Просвіти» та дисидента Володимира Лазурського (1869–1947).

Патріот України в українофобській державі

Першим і єдиним подарунком, який Сашко отримав від матері на Карі був маленький «Кобзар». На палітурці книжки, зробленій з тюремної мішкловини, Софія вишила декілька квіток. Цю книгу вона подарувала синові незадовго до своєї смерті. Дивом книга вціліла після захоплення Києва німцями та масштабних диверсій НКВС, які зруйнували майже весь центр столиці.

Хоча академіка Богомольця офіційна пропаганда називала радянським діячем, він зберіг на все життя любов до України. В першу чергу він був українцем. Недарма частина керівництва ОУН, згідно з дослідженнями історика Володимира Сергійчука, розглядала Олександра Богомольця як можливого голову відновленої самостійної Української держави. Ймовірно саме з цим пов'язаний мало висвітлений в історії випадок замаху на життя прадіда. Він мав місце вже після звільнення Києва від німецьких окупантів. Щоправда, подробиці інциденту досі невідомі. Навесні 1945 року ОУНівці з санкції Романа Шухевича проводили переговори про перемир'я з представниками уряду УРСР. В якості одного з гарантів націоналісти хотіли бачити академіка Олександра Богомольця – *«оскільки він є славою української нації, і до нього мають довіру і радянська влада, і підпілля ОУН»*. Переговори тоді закінчилися нічим.

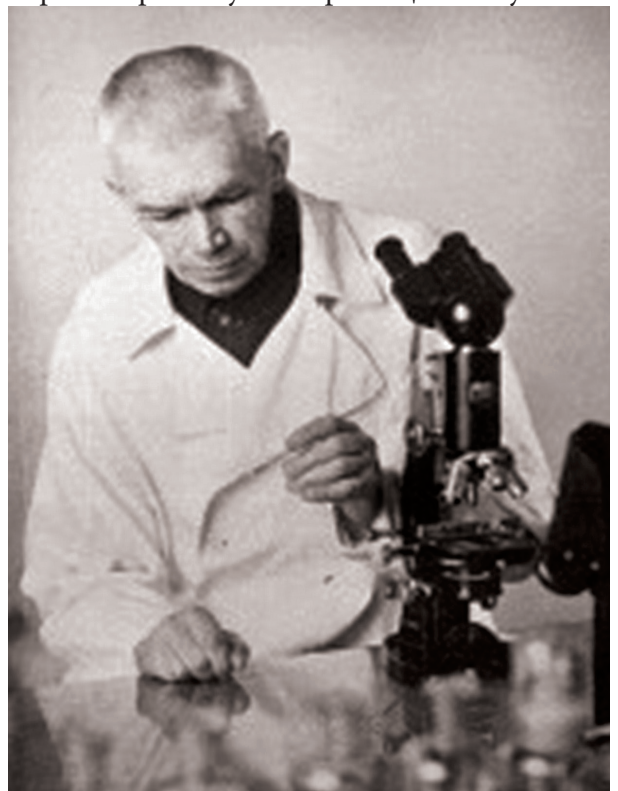
Невпинний читач

Ще однією любов'ю академіка Богомольця було читання. Його особиста бібліотека була надзвичайно широкою – від фахової літератури до «Кобзаря» і «Трьох мушкетерів». Цю книгу Олександра Дюма він любив перечитувати навіть будучи вже невиліковно хворим.

Хоча Олександр Олександрович Богомолець працював переважно в російськомовному середовищі, він не підтримував тих, хто з погордою ставився до української мови і культури, дистанціювався від них.

«Еліксир життя»

Серед досягнень Олександра Богомольця особливе місце посідає винайдення антиретиккулярної цитотоксичної сироватки (АЦС). Завдяки їй вдалося пришвидшувати загоєння ран і одужання бійців Червоної Армії. Однак, попри бажання самого академіка Богомольця, його винахід набув слави ледь не «еліксиру життя». Через це його пошта була завалена листами з проханням прислати цю сироватку не лише з різних регіонів СРСР, але також з Європи, Азії, обох Америк і Австралії. Академік не встигав навіть їх читати.

О. О. Богомолець. Не раніше 1940 р.

Репресії після смерті

На цю ж сироватку мав подібні види і Сталін. Диктатор під кінець своїх днів був одержимий страхом смерті. Тому він сподівався, що винахід українського академіка продовжить йому життя. Але коли Олександр Богомолець завчасно помер від пневмотораксу і наслідків туберкульозу, його репресували посмертно. Точніше – його наукову спадщину. В 1950-му ідеї академіка про роль сполучної тканини у формуванні імунної системи людини назвали такими, що не відповідають «лінії партії» і «антинауковими». При цьому не було наведено жодних наукових аргументів.

Цькування очолив радянський фізіолог, генерал-майор медичної служби Костянтин Биков. Він виявився звичайним кон'юнктурником – коли культ особистості Сталіна було розвінчано, Биков приїздив вибачатися до дідуся, сина академіка, Олега Олександровича Богомольця (1911–1991).

Маршал медицини

Прадід прожив славетне життя, і все його присвятив служінню людям і збереженню їх здоров'я. Під час похорону Олександра Олександровича Богомольця, який ніколи не служив в армії, труну з його тілом везли на гарматному лафеті. Це найвища військова почесність, якої не був удостоєний жоден цивільний діяч. Так українському

*О. О. Богомолець з онукою Катєю.
Вересень 1945 р.*

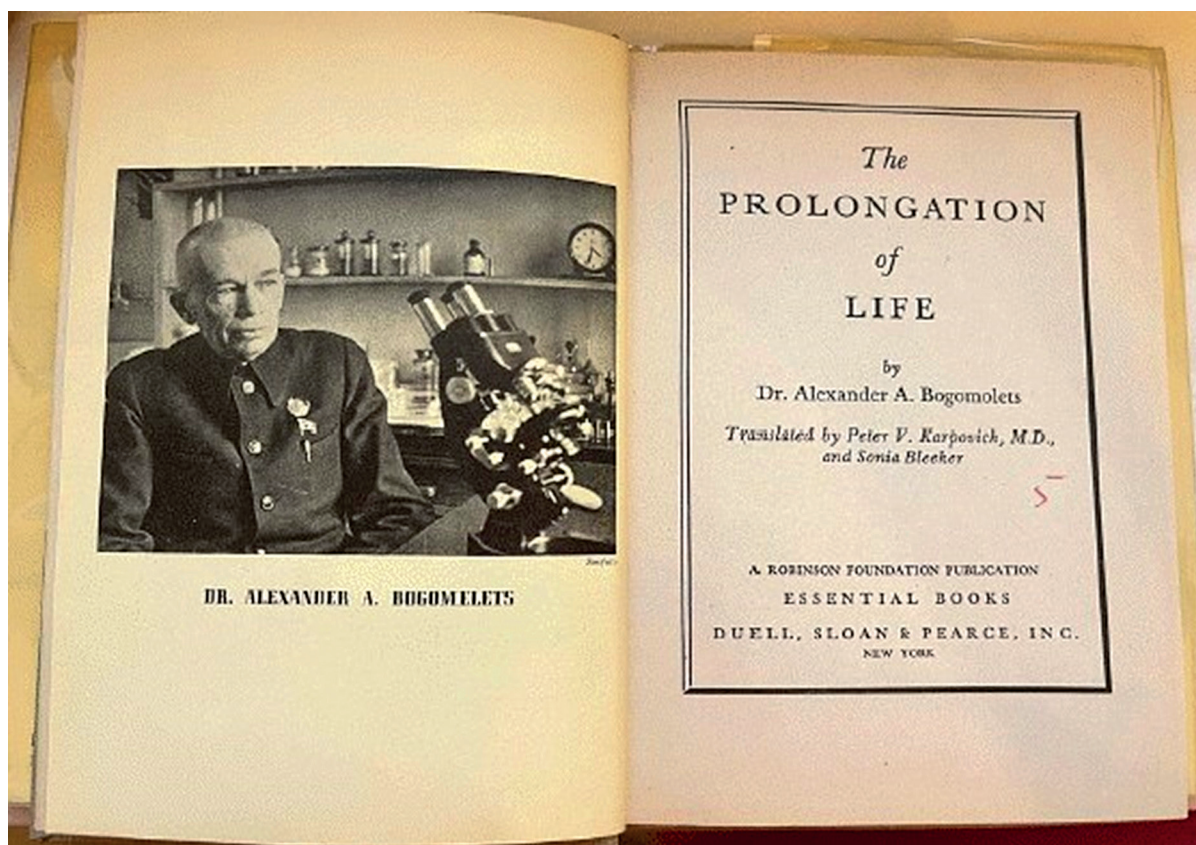
Поховання академіка Богомольця. Липень 1946 р.

науковцю віддячили за його відкриття – унікальний спосіб консервації донорської крові, за яку він отримав велику золоту медаль на науковій виставці в Парижі в 1937 році і сироватку АЦС – які врятували і зберегли життя сотень тисяч солдат у військових госпіталях.

Пам'ять

Ім'я академіка Богомольця носять Національний Медичний університет України (де з 1974 року проводяться щорічні наукові Читання імені академіка О.О. Богомольця), Інститут фізіології НАНУ, премія НАН України в галузі фізіології та патофізіології. А ще вулиці – щонайменше в 28 містах. А ще – дендропарк в центрі Києва, який вчений колись висаджував разом зі своїми учнями.

А віднедавна на честь прадіда названа новостворена цифрова лабораторія патоморфології BML – Bogomolets Medical Laboratories. Вона продовжує його справу – проводить дослідження тканин, пухлини, ставить точні діагнози, а також зв'язується з фахівцями по всьому світу, аби отримати в складних випадках їхню «другу думку». Можна сказати, під ім'ям мого видатного родича об'єдналися видатні патологи, які точно й оперативно діагностують злоякісні утворення. Знову ім'я академіка Богомольця гарантує професіоналізм, відданість і якість та продовжує рятувати життя.

Книга О. О. Богомольця «Подовження життя» в англійському перекладі.
Видавництво Duell, Sloan & Pearce. Нью-Йорк.